

dr hab. Paweł Bąk, prof. UR
Instytut Filologii Germańskiej
Uniwersytet Rzeszowski

**Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Agnieszki Fus
pt. „Rozumieć obcość – kompetencja interkulturowa w dydaktyce języka
niemieckiego” (Fremdverstehen und interkulturelle Kompetenz in der
Didaktik des Deutschen als Fremdsprache)**

Przedłożona do oceny praca Pani magister Agnieszki Fus omawia możliwości rozwijania kompetencji interkulturowej w nauczaniu języka niemieckiego za pośrednictwem podręczników do nauki tego języka *Aspekte* oraz *em neu*.

Praca osadzona jest w bardzo aktualnym kontekście dotyczącym wyzwań współczesności, tj. postępujących procesów globalizacji, związanych z nimi nieporozumień i błędów występujących nader często w kontaktach międzynarodowych oraz komunikacji interkulturowej. Wynikają one z różnic o charakterze językowym oraz kulturowym. Już na wstępie Autorka sygnalizuje miejsce, jakie badania nad interkulturowością i problemami kompetencji interkulturowej zajmują w refleksji lingwistycznej i kulturoznawczej. Odnotowuje przy tym ważne punkty zwrotne w podejściu do formułowania celów kształcenia. Autorka uwypukla przede wszystkim: odejście od uznania podsystemów języka jako (głównego) kryterium wyznaczającego kierunek działań dydaktyki, skupienie uwagi na sprawnościach językowych, konkretnym działaniu językowym i komunikacyjnym, większą integrację sprawności, które wcześniej traktowane były często jako byty odrębne; uwzględnienie nierozzerwalności języka oraz kultury. Założenia takie odpowiadają współczesnemu rozwojowi zainteresowań językoznawców, którzy od dziesięcioleci zwracają coraz większą uwagę na aspekty socjologiczne, kulturowe, aksjologiczne, konkretne interakcje pragmatyczne. Są to zagadnienia nader często pomijane w czysto systemowym ujęciu języka, w podejściu do niego jako bytu wyabstrahowanego.

Przedłożona do oceny praca doktorska p. mgr Fus składa się z czterech głównych części: 1. „Kompetenz und Kultur in der Fachliteratur”, 2. „Interkulturelle Kompetenz und

Fremdsprachendidaktik”, 3. „Zur Didaktik des Fremdverstehens” oraz 4. „Fremdverstehen und interkulturelle Kompetenz in Lehrwerken”. Ostatnia część –empiryczna, obejmuje analizę podręczników *Aspekte* oraz *em neu*, którą zwieńczają dobrze sformułowane wnioski. Całość pracy zamykają uwagi końcowe („Abschließendes”) na str. 233-235. Ponadto praca zawiera bardzo obszerne streszczenie w języku polskim (str. 235-259), bogaty spis pozycji literatury przedmiotu (str. 260-282) oraz kilkudziesięciostronicowy aneks (od str. 283). Zawiera on skany badanego materiału pochodzącego z obydwu analizowanych podręczników.

Już na wstępie pragnę zaznaczyć, że niewątpliwą wartością pracy jest to, iż Autorka nie unika w niej tematów bez wątpienia trudnych, omawia bowiem także aspekty teoretyczne dotyczące istoty języka, nie koncentruje się wyłącznie na „wierzchołku góry lodowej” zjawiska interkulturowości, co obserwować możemy niekiedy np. w publikacjach popularnonaukowych.

Rozdział pierwszy przedstawia terminologię z badanego zakresu, omawia szczegółowo kategorie: kompetencja oraz kultura. Autorka odwołuje się do starannie dobranych pozycji literatury poruszających te aspekty. W przypadku kompetencji są to przede wszystkim: von Humboldt (1830-1835/1963), Chomsky (1965) Arnold/Schübler (2001), Lehmann/Nieke (2006), Habermas (1971), Hymes (1972), Baacke (1980), Grucza (1992), Dudzikowa (1994), Roth (1971), Kanning (2002), Krasnors (1997), Halberstadt/Denham/Dunsmore (2001). (Kolejność wymienionych przez mnie autorów odpowiada „chronologii” obranej w pracy). W kontekście kultury Autorka koncentruje się na pracach następujących autorów: Kretzenbacher (1992), Blom/Meier (2002), Fisch (1992), Kroeber/Kluckhohn (1967), Rehbein (1999), Gotze (1993), Lexis (1906), Hofstede (1991), Schein (1995) i Roth (2008). Odnotowane są modele „interkulturowej góry lodowej” (Schein 1995) i metaforycznych modeli kultury: metafory cebuli i plecaka. Kwestią oczywistą jest fakt, że w kontekście tym nie zabrakło odniesień do prac niejęzykoznawców, głównie poglądów badaczy kultury, filozofów (Kanta), a także do innych źródeł, m.in. encyklopedii *Brockhaus* (1999) i *Meyers Lexikon* (1924, 1939).

W refleksji opartej na pracach najbardziej znanych badaczy (klasyków) rozważania oscylują głównie pomiędzy modelem kompetencji wyidealizowanej, odnoszącej się do aspektów językowych, zwłaszcza gramatyki, a kompetencją rozumianą jako performancja, tzn. użycie w konkretnych językowych interakcjach. Poszerzenie perspektywy wnoszą

modele oparte na myśli Wilhelma von Humboldta, Autorka uwypukla w tym kontekście znaczenie kreatywności. Rozdział pierwszy porusza dalej aspekty inter-, bi- oraz multikulturowości. Odnosi się tu do sposobu operowania terminologią i przypadków pomieszania kategorii. Zabiera głos w kwestii niekonsekwencji w podejściu do interkulturowości i transkulturowości (rozdział 1.2.5.), akcentując zwłaszcza aspekty komunikacyjne tej ostatniej kategorii. Rozdział ten obejmuje także istotne kwestie tłumaczące m.in. zjawisko tzw. szoku kulturowego. Odnotowane zostały tutaj np. typowe dla niemieckiego obszaru kulturowego zorientowanie interlokutora na fakty i rzeczy, rozgraniczenie sfery prywatnej i zawodowej, precyzyjna organizacja czasu itp. To źródło częstych uproszczeń dotyczących przedstawicieli innej kultury (por. Kamhuber/Schroll-Machl 2003).

Drugi rozdział dotyczy problemów nauczania interkulturowego. Autorka koncentruje się w nim na ścisłych związkach kultury i języka, niejako w odpowiedzi na postulat Ludwika Wittgensteina: „Granice mojego języka wyznaczają granice mojego świata.” Agnieszka Fus odkrywa powiązania w poglądach teoretyków (m.in. związki z koncepcją Claire Kramsch z 1995r.). Język stanowi integralną część zakorzonego w kulturze sposobu komunikowania się, w języku odzwierciedla się mentalność danego społeczeństwa – tak w skrócie przedstawiają się poglądy Autorki. Artykułuje je w podrozdziale 2.2. Nietrudno dostrzec tu zbieżność z wywodzącą się od von Humboldta myślą L. Weisgerbera, Sapira/Whorfa, reprezentantów Językowego Obrazu Świata (JOŚ). Należałoby moim zdaniem rozważyć ich obecność w pracy (w jej wcześniejszej części). Doktorantka obszernie omawia wpływ czynników kulturowych na proces akwizycji języka obcego (2.2). W szerszym kontekście warto moim zdaniem zwrócić uwagę na znaczenie myśli niemieckiego badacza Dietricha Bussego, który w swych pracach z zakresu semantyki historycznej i dyskursu podkreśla rolę doświadczenia, aspektów o charakterze epistemicznym. Mają one kluczowe znaczenie w procesie konstytuowania się znaczeń (leksemów). To aspekty, które warto zaadaptować do refleksji dotyczącej doświadczenia świata, doświadczenia języka. Dotyczą one również procesów tworzenia zasobów wiedzy, niezbędnej do (prawidłowego) przebiegu procesów kognitywnych.

Duże znaczenie Autorka przywiązuje do kategorii rytuału i rutyny w ujęciu Lügera (1997) i Hartmanna (1973). Refleksja na ten temat to uzasadniony i dobrze przeprowadzony wywód. Słusznie uwzględniono tu także, choć w skromnym przypisie, poglądy socjologa Ervinga Goffmana. Zaznaczyć należy, że w pracy – także w jej

pozostałych częściach – widoczna jest krytyczna refleksja Doktorantki i umiejętność rzeczowej polemiki. W omawianym rozdziale Autorka przedstawia genezę teorii komunikacyjnej (od pedagogiki asymilacyjnej po pedagogikę różnorodności), rozwój stosownych programów stypendialnych, a następnie czynniki stanowiące o kompetencji interkulturowej w ujęciu Neisesa (2005), Boltena (2007), Thomasa (2003). Ważną część stanowi tu próba zdefiniowania interkulturowości (2.7) ujętej w „konceptę otwartą”, tzn. nie wyidealizowaną, abstrakcyjną czy sztywną, ale wymagającą swoistej weryfikacji w konkretnych interakcjach, w określonych aktach zderzenia kultur. To słuszne ujęcie, które nie opiera się na normatywnym podejściu, statyce czy z góry określonym kształcie kompetencji, ale model podlegający nieustannej ewolucji i redefinicji. Sposoby formułowania celów lekcji języka niemieckiego Autorka przedstawia na przykładzie prac Wilczyńskiej (2005), Neunera (1999) i Krumma (1995). Wypracowaną na tej podstawie koncepcję interkulturowości mgr Fus podsumowuje dość oczywistą konkluzją, zgodnie z którą determinantami sukcesu interakcji interkulturowej są zarówno czynniki językowe jak i komponenty interkulturowe, których nie sposób od siebie oddzielić. Owa konstatacja odpowiada specyfice i kierunkom współczesnej refleksji z tego zakresu i odzwierciedla wyniki badań w tej dziedzinie. Za istotne uznać należy – podkreślony wyżej – dynamiczny wymiar kompetencji interkulturowej oraz integralny charakter relacji pomiędzy czynnikami natury językowej i kulturowej.

Trzeci rozdział poświęcony jest rozumieniu obcości zwłaszcza w świetle koncepcji Krumma (1995). Autorka słusznie zaakcentowała tu m.in.: relatywny charakter obcości, która aktualizowana i uświadamiana jest w konkretnej konfrontacji interkulturowej. Magister Fus podkreśliła rolę kategorii perspektywy (wewnętrznej i zewnętrznej) i wyartykułowała w tym kontekście postulat przezwyciężania etnocentryzmu, podając jednocześnie sposób na jego pokonanie poprzez odwołanie się do w/w kategorii. Przy użyciu perspektywy wewnętrznej możliwe jest spojrzenie na przedstawicieli innych kultur ich własną optyką. To ważne zagadnienia, które zyskują na znaczeniu wobec aktualnych i nowych wyzwań, nie tylko w kontekście nauczania języka niemieckiego w Polsce. Za istotne w rozwijaniu kompetencji interkulturowej Autorka uznaje cele afektywne, zdobycie umiejętności postrzegania obcej kultury przy obraniu wielu perspektyw, a przez to uwrażliwienie na inność, rozwój empatii i otwartości. Osiągnięciu celów kognitywnych służyć winny natomiast działania zmierzające do usystematyzowania wiedzy gramatyczno-leksykalnej oraz pozajęzykowej – społeczno-kulturowej. Doktorantka dokonała

kategoryzacji ćwiczeń sprzyjających rozwojowi kompetencji interkulturowej w oparciu o prace Bachmann/Gerhold/Wessling (1996) i Grau/Würfel (2003).

Część empiryczną dysertacji stanowi **rozdział czwarty**, w którym Autorka dokonuje analizy podręczników do nauki języka niemieckiego *Aspekte* oraz *em neu* stosowanych m.in. w ramach przedmiotu Praktyczna Nauka Języka Niemieckiego na studiach pierwszego stopnia w Instytucie Filologii Germańskiej Uniwersytetu Rzeszowskiego. Autorka opiera swoją analizę na modelu Wilczyńskiej i Michińskiej-Stadnik (2010), na podstawie którego wypracowała trzyczęściowy katalog dobrze sformułowanych 15 pytań badawczych. Analiza odpowiada – i to stanowi o jej wartości – treściom teoretycznym zawartym w pierwszej, drugiej i trzeciej części pracy. To ważne, że części pracy korespondują ze sobą. Pytania zebrane są w trzy grupy: język a kultura, kompetencja interkulturowa, wspierane rozumienia obcości. Przeprowadzona analiza podręczników umożliwia miarodajne zbadanie możliwości postulowanego przez literaturę glottodydaktyczną równoległego rozwijania sprawności językowych, umiejętność lepszego zrozumienia obcości, czyli kompetencję interkulturową. Integralny charakter języka i kultury Autorka stwierdza w obydwu podręcznikach. Omawia konkretne zjawiska językowe, cechy rejestrów itd., porównuje ze sobą odmienne rozłożenie pewnych akcentów w obydwu podręcznikach, ukazanie standardów kulturowych struktury zewnętrznej (*percepta*) i wewnętrznej (*concepta*). Z porównania obydwu podręczników wynika, że szczególnie książka *Aspekte* ułatwia jednoczesny rozwój sprawności językowych i kompetencji interkulturowej. Rozważania uzupełniono konkluzją, że w nauczaniu interkulturowym nawet najlepszy podręcznik nie jest w stanie wyręczyć nauczyciela.

Dużą wartość analizy stanowi jej opisowy charakter, w której Doktorantka wykazuje się bardzo dobrą orientacją m.in. w gramatyce, leksyce, idiomatyce, paremiologii, stylistyce języka niemieckiego, znajomością aspektów niewerbalnych, multimodalności interakcji, aspektów krajoznawstwa i kulturoznawstwa, kulturowych artefaktów (jako zjawisk kulturowych *par excellence*) etc. Na przykładach zilustrowany został mniej lub bardziej autentyczny charakter tekstów zawartych w podręcznikach. Umożliwia to odzwierciedlenie rzeczywistości krajów języka docelowego, sprzyja motywacji i pozwala spełnić kryterium interkulturowości.

Magister Fus potrafi odnosić się krytycznie do starannie dobranych referowanych treści. Mimo pewnej skłonności do konstruowania rozbudowanych struktur zdaniowych

formuluje bardzo zrozumiały wywód. Jak już wspomniałem, część teoretyczna odpowiada treściom zawartym w części empirycznej rozprawy. Autorka sprawnie wprowadza poszczególne części i podrozdziały pracy. Drobne uchybienia w spisie literatury dotyczą braku w bibliografii pozycji: F. Grucza z 2000 roku, która jest obecna w pracy w odsyłaczu (na str. 69); brak podania miasta w pozycji Probst/Gomez (1991), brak przedimka „von” w pozycji von Humboldt (1830). Odnotowuję ponadto – to raczej uchybienie redakcyjne – potraktowanie przedimka „van” jako nazwiska przy automatycznym ustaleniu kolejności alfabetycznej (pozycja „van Ek, Jan A. 1987: *Objectives for Foreign Language Learning...*”); zbyt dużą ilość akapitów w niektórych fragmentach pracy. Nie zakłócają w istotny sposób rozważań merytorycznych, dzielą jednak niepotrzebnie spójne części wywodu na mniejsze fragmenty (np. na str. 17, 109-110, 234). W warstwie edytorskiej znaleźć można nieliczne drobne niedociągnięcia, użycie niestandardowej czcionki numerów przypisów (str. 59), brak spacji (str. 116 wers 10), zbędna spacja (str. 116 wers 20); niekonsekwentne operowanie pauzą i dywizem (na str. 8, 11, 27, 122, 155, 174, 210), zbędne kropki: przed przecinkiem (str. 52) i po pytajniku (str. 155). Drobne błędy literowe stwierdzam: w nazwisku Kretzenbacher (na str. 240), w nieuzasadnionej pisowni wielką literą atrybutu w kolokacji „deutsche Pünktlichkeit” (str. 55), w niewłaściwej końcówce „kein anderer” (w odniesieniu do rzeczownika „Lehrwerk”) (str. 130). Podkreślić należy jednak przy tym bardzo wysoki poziom językowy dysertacji. Dotyczy to również polskojęzycznego streszczenia. Tu drobne uwagi dotyczą użycia czasownika „ewaluować” na stronie 250 w miejsce – co sugeruje kontekst – „ewoluować” (rozwijać). Inne błędy literowe w streszczeniu po polsku odnotowuję na stronie 251 (wers 29) oraz 254 (wers 13).

Nieliczne potknięcia, głównie edytorskie nie pomniejszają wartości poznawczej przedłożonej pracy i w niczym nie obniżają mojej bardzo wysokiej oceny rozprawy. Moim zdaniem praca zdecydowanie spełnia wymogi stawiane dysertacjom. Usterki w manuskrypcie należałoby jednak usunąć w przypadku zamiaru publikacji, na którą moim zdaniem praca zasługuje.

Na zakończenie stwierdzam: rozprawa doktorska Pani magister Agnieszki Fus prezentuje bardzo wysoki poziom merytoryczny, jest wartościowa, spójna i konsekwentna. Autorka wykazała się bardzo dobrą znajomością zagadnienia, umiejętnością przeprowadzenia analizy i prezentowania jej wyników. Ponadto raz jeszcze pragnę podkreślić, że jest napisana nienagannym językiem niemieckim.

Reasumując stwierdzam z pełnym przekonaniem, że przedłożona mi do oceny praca mgr Agnieszki Fus pt. „Rozumieć obcość – kompetencja interkulturowa w dydaktyce języka niemieckiego” spełnia określone przez stosowną ustawę warunki stawiane rozprawom doktorskim. Dlatego bez zastrzeżeń opowiadam się za dopuszczeniem Pani mgr Agnieszki Fus do następnych etapów przewodu doktorskiego na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Rzeszów, dn. 05.10.2015

/dr hab. Paweł Bąk, prof. UR/